

КАБЛУЧКА НАСТАСІЇ «ЧАГРОВИЧ»

Статтю присвячено унікальній археологічній знахідці – каблучці з написом, що атрибутує її з коханкою галицького князя Ярослава Володимирковича, прозваного у «Слові о полку Ігоревім» Осмомислом, – Настасією з роду Чагр. Палеографія напису на самій каблучці, обставини випадкового віднайдення в межах колишнього князівського двору в Галичі свідчать на користь запропонованої версії.

Ключові слова: Галич, князь Ярослав, бояри, Настасія Чагр, каблучка, коханка.

Близько 1171 р. в Галичі розгорнулася «шекспірівська» трагедія, пов'язана з сім'єю одного з найшанованіших князів Русі: від князя Ярослава Осмомисла втекла законна дружина Ольга з сином Володимиром. Причиною стала коханка князя Настасія, яка народила від нього сина Олега і, очевидно, збільшила свій вплив у Галицькій землі¹. Цей епізод добре відомий, знайшовши своє місце в багатьох історичних дослідженнях, історіографія яких, мабуть, може стати темою окремої розвідки. Сюжет у багатьох моментах дивний і не зрозумілий сучасникові, його романтизували історики, і він навіть опинився на полотні Клавдія Лебедева. Сама ж історія порушує низку питань, відповіді на які знайти ніколи не вдасться. Зокрема не зрозуміла позиція Церкви на тривале співжиття володаря з іншою жінкою при живій княжні². Складається враження, що інцидент спровокувала суто боярська опозиція. Зокрема цей стан речей не відбився на позиції князя у внутрішніх стосунках з родичами «за кужелем». Не отримаємо й з джерел зворотної емоції інших представників розгалуженого роду Рюриковичів на надання князем

¹ Галицько-Волинський літопис. Дослідження. Текст. Коментар / за ред. М. Котляра. Київ : Наук. думка, 2002. С. 169.

² Войтович Л. Княжа доба на Русі: портрети еліти. Біла Церква : Видавець Олександр Пшонківський, 2006. С. 34.

Ярославом своєму бастардові династичного імені Олег³. Загалом неможливо навіть провести якоїсь реконструкції самого образу Настасії, яку служилий князь Святополк із галицькими боярами посмертно принизливо назвав «Настаська». Гіпотетично її ототожнюємо з впливовою при дворі особою Чагром. Та й він нам відомий суто зі згадки про його людей, що були побиті під час схоплення Настасії та утримання силою князя. Проте, ким вона доводилась Чаргові – сестрою, донькою, онукою, небогою – сказати неможливо. Так само складно ототожнити її з половецькими Чекманом, Тошманом і Моначуком Чагровичами, згаданими 1167 р. Все, що ми знаємо про Настасію, – це її тривале «невінчане» співжиття з Ярославом Володимирковичем, народження від нього сина Олега, можливо належність до клану якогось Чагра (що міг бути асоційований із половецьким ханом Чагром) та її прилюдне спалення на приготовленому для страти в Галичі вогнищі. До всього вищеокресленого можна додати морально-психологічне навантаження тих днів та емоційний складник у дальшому житті «вдівця» та спадкоємця.

Проте 2010 р. в Крилосі цілком випадково було знайдено золоту каблучку, яка з високою ймовірністю атрибутується з Настасією «Чагрович». Детальне дослідження цього артефакту надало низку цікавих спостережень.

Опис: золота каблучка, утворена поперемінним чергуванням кружалець з меншими овалами. Спосіб виготовлення – лиття з дальшою доробкою ґравіювальним інструментом і накладанням червоної емалі. На кружальцях та одному овалі емаліями викладено літери, що утворюють напис: +гн/по – мо/зн – ра/бе – св/оє – ї – На/ст – ас/ні («Господи, помози рабі своїй Настасії»). Всі літери прописні. Овали оформлені ґравіюванням у вигляді двох вертикальних і обернених одна до одної крапель.

Розміри:

Зовнішній діаметр: 17 мм.

Товщина: 1,5 мм.

Діаметр кружалець: 6,5 мм.

Розміри овалів: 5×3 мм.

Вага: 3,8 г.

Місце знахідки: с. Крилос (Галицький район Івано-Франківської області).

Місце збереження: Колекція Олексія Шереметьєва (Київ).

³ Литвина А., Успенский Ф. Выбор имени у русских князей в X–XVI вв. Династическая история сквозь призму антропонимики. Москва : Индрик, 2006. С. 69, 259.

Стан: каблучка має деформацію, утворену внаслідок стискання її нетвердими предметами, що забезпечило збереження емалей.

Накладання на фотографії літер чорного кольору демонструють палеографію каблучки.

	– +гн/по
	– ра/бе
	– св/ое – і
	– На/ст
	– ас/ні

Напис належить до найпопулярнішого звернення до Господа з проханням допомоги. Ця формула масово трапляється на графіті в церквах, зокрема й у самому Галичі⁴. Її ж свого часу навіть вживали на княжих печатках⁵.

Графеми, використані в написі, мають специфічні ознаки, які в сукупності дозволяють достатньо точно датувати весь напис. Для цього ми використаємо методику, яку розробили Валентин Янін та Андрій Залізник, працюючи з берестяними грамотами⁶. Для зручності спростимо її до основних показників, нехтуючи періоди XIV–XV ст. у

⁴ Корнієнко В. Епіграфіка сакральних пам'яток Галича (XII–XIX ст.) // Галич. Збірник наукових праць / за ред. М. Волощука. Івано-Франківськ : Лілея НВ, 2018. Серія 2. Вип. 3. С. 15–16.

⁵ Алфьоров О. Кириличні написи на княжій печатці (XI–XII ст.) // Inskrypcje na pieczęciach. Treści, formy, funkcje. Poznań : Instytut historii UAM, 2016. S. 11–15.

⁶ Янін В., Залізник А. Новгородские грамоты на бересте (из раскопок 1990–1996 гг.). Палеография берестяных грамот и их внестратиграфическое датирование. Москва : Русские словари, 2000. Т. X. С. 134–429.

палеографічному датуванні, й опустімо частоту використання графем. Тож таблиця відобразатиме присутність того чи іншого накреслення літери (позначаємо «+») або її відсутність (позначаємо «-»).

Літера і її тип	1100 р.						1200 р.				
А, тип IVa	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Б, тип II	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
В, тип IIa	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Г, тип I	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Є, тип II	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
З, тип 3	-	-	-	+	+	+	+	-	+	+	+
Н, тип 2б	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+
І, тип Ia	+	-	-	+	+	+	-	-	-	-	-
М, тип 3	+	-	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Н, тип 2б	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
О, тип I	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
П, тип I	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Р, тип Ia	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
С, тип I	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
Т, тип 1	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+

Загалом слід зазначити, що графемі всі досить широкоживані впродовж XII–XIII ст. Основними датувальними літерами виступили «З», «Н», «І» та «М». Завдяки їхнім індивідуальним рисам каблучку за палеографічними особливостями слід датувати 1160–1200 рр. Свої висновки з датування напису я запропонував на початку 2011 р. відомому спеціалістові з філології та палеографії Олексієві Гіппіусу (Санкт-Петербург, Росія)⁷. На думку фахівця, наше датування заперечень не викликає.

З приводу напису залишається наголосити, що до його особливостей слід віднести написання слова «рабі», з використанням в кінці літери «єсть», а не «ять». Проте такі випадки відомі й не можуть слугувати причиною сумнівів датування артефакту.

У виготовленні каблучки, як вже було наголошено, застосовували лиття, гравіювання і накладання емалей. Форма каблучки розроблена спеціально під напис, що свідчить про абсолютно особисте замовлення. Отже, ювелір мав виготовити матрицю для свого виробу, розрахувавши розміри не лише пальця замовника, але й робочого поля, де будуть у відповідному порядку розміщені літери. Колір емалей, які вживав майстер, червоний. За нашими спостереженнями серед руських емалей, що клали

⁷ Принагідно висловлюємо щирю подяку п. Олексієві Гіппіусу за допомогу.

на золото, превалювали сині відтінки, які більше гармоніювали з кольором металу. Можемо припустити, що замовлення кольору літер було не випадкове, а відображало протогеральдичний сенс. Червоний – це колір щитів та прапорів руського воїнства. Колір, що міг уособлювати в цілому Русь, а отже і тих, хто тримав цю землю, – династію.

Вага каблучки наводить на міркування про те, що на її виготовлення ювелірові надали як метал один візантійський солід, адже середня вага такої монети коливалася у межах 4 г. З урахуванням накладених на вивезення золотої монети з Візантії заборон це слугує цікавим свідченням влади князя, його особливого авторитету й здібностей.

Отже, замовником каблучки мала виступати багата жінка найвищого соціального стану на ім'я Настасія, яка втратила прикрасу на території княжого двору в Галичі. Оскільки датування напису свідчить, що вельможа носила каблучку впродовж 60–90-х рр. XII ст., з високою часткою вірогідності припускаємо – йдеться про невінчану дружину Ярослава Осмомисла Настасію Чагр. Судячи з деформації прикраси, її було втоптане в землю на території княжого двору. Ба більше – ціна золота мала змусити проводити найретельніші пошуки випадково втраченого предмета, якщо, звісно, про це було комусь відомо. Схожі аналоги відомі. Коли безжалісна юрба тягла жертву на страту, як у випадку з київським князем Ігорем Ольговичем 19 вересня 1147 р., золоті прикраси під час бійки втратив зокрема боярин Михайл⁸.

Ну, і насамкінець, бажаємо до гаданого образу Настасії долучити абсолютно очевидний антропологічний факт. Розмір каблучки за сучасними мірками шістнадцятий.

Oleksandr Alfiorov (Kyiv, Ukraine)
The Ring of Nastasiia «Chahrovych»

The article is devoted to a unique archaeological find – a ring with an inscription that attributes it to Nastasiia from the Chahr family, the mistress of the Halych prince Yaroslav Volodymyrkovych named as Osmomysl in «The Tale of Ihor's Campaign». The paleography of the inscription on the ring and the circumstances of its accidental finding within the borders of the former princely court in Halych testify in favor of the proposed version.

Keywords: *Halych, prince Yaroslav, boyars, Nastasiia Chahr, ring, mistress.*

⁸ Радзивилловская летопись // ПСРЛ / изд. подготовил М. Д. Приселков. Ленинград : Наука. 1989. Т. 38. С. 115.